

ՄԵՐԳԵՅ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ
Բանասիր. գիտ. դոկտոր

ԵՂԵՌՆԸ ՎԵՐԱՊՐԱԾՆԵՐԻ ԿԵՆՍԱՓՈՐՁԱՅԻՆ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԵՎ ՀՈԳԵԿԵՐՏՎԱԾՔԸ

/ըստ Մ. Գալշոյանի <<Մարութա սարի ամպերը>> ժողովածուի/

Մ. Գալշոյանի ստեղծագործական ինքնատիպությունը կայացավ հատկապես պատմվածքի ժանրով և թեմատիկ որոշակի նախասիրությունների շրջանակում: Վկան՝ <<Մարութա սարի ամպերը>> /1981/, որը գաղափարական նպատակալացությամբ, գեղարվեստական մտածողության ինքնատիպությամբ հայ գրականության լավագույն շարքերից է: Ժողովածուի հերոսները Եղեռնի պատճառով Արևելյան Հայաստան գաղթած սասնեցի վերջին տոհմիկներն են, որոնց կենսակերպի և աշխարհընկալման արտացոլմամբ Մ. Գալշոյանը դարձավ Ա. Բակունցի ստեղծագործությամբ սկզբնավորված <<ժողովրդի էթիկական փորձի գեղագիտության>> շարունակողներից մեկը:

Մ. Գալշոյանի հերոսներն իրենց ճակատագրում, կենցաղում, մտածողության մեջ ունեն հինը, առասպելականը, բայց ապրում են նոր ժամանակներում: Եվ քանի որ նրանց անցյալն իսկապես շատ էր անօրինակ, իրական-հեքիաթային, ասքային-առասպելական, այդ պատճառով էլ նրանք ավելի շատ անցյալի մեջ են՝ այն ապրել-վերապրելով որպես ճակատագիր, հուշ, կենսափորձ, նաև իրենց մեջ շարունակվող կյանք: Այն տպավորությունն է ստեղծվում, թե ոչ հեռավոր, բայց իրենց ներկայից խստորեն զանազանվող անցյալը, նրա կենդանի մասունքներն էակորեն մասնակից են հերոսների ամենօրյա կեցությանը: Անմիջապես նկատվում է, որ հեղինակը գրում է <<ի խորոց սրտի>>, իր ապրած ու վերապրածի մասին, որովհետև իրեն զգացել է որպես բնաշխարհիկ արևմտահայերի ճակատագրի ժառանգորդը: Շարքի պատմվածքներից անմիջապես արտածվող այս իրողությունն արձակագիրն ինքն էլ խոստովանել է. <<Այդ շրջանի /Եղեռնի – Մ. Ա./ ծանր պատմությունն ինձ համար թվում է ապրած կյանք²>>:

Մի առիթով Մ. Գալշոյանը Դ. Դեմիրճյանի վաստակը բարձր է գնահատում /<<Խոսք Դ. Դեմիրճյանի մասին>>/ մասնավորաբար նրա

¹ Աղաբաբյան Մ., 20-րդ դարի հայ գրականության զուգահեռականներում, 2-րդ գիրք, Ե., 1984 թ., էջ 174:

² Գալշոյան Մ., Բովտուն, Ե., 1982 թ., էջ 533:

համար, որ ընթերցողին թվում է, թե նա գալիս է անցյալից, ապրել ու գործել է իր հերոսների հետ: Բայց անցյալը որպես սեփական ճակատագիր ապրելու հմտությունը չի սպառվում միայն գեղարվեստական համոզության խնդրով: Այն հնարավոր է դարձնում մերօրյա հայացքով հայտնաբերել պատմության տրամաբանությունը, ժողովրդի ստեղծած արժեքները, գտածն ու կորցրածը: Մ. Գալշոյանի արձակը, շնորհիվ ժամանակների հետաքրքիր զուգորդման, առաջադրում է որքան անցյալի, նույնքան էլ մերօրյա պրոբլեմներ: Տեսած լինելով 20-րդ դարասկզբի արհավիրքները՝ նրա հերոսները համարյա մեր ժամանակակիցներն են՝ նոր իրականության օրերի հոգսերով: Ու եթե հաճախ առիթ է լինում հիշել անցյալը, վերախմաստավորել կատարվածը, ապա այդ վերադարձ-վերապրումների դրդիչներն անպայման ժամանակակից են:

Ճակատագրորեն վճռորոշ ողբերգականն ու հերոսականը գեղարվեստականացնելիս Մ. Գալշոյանը երբեք չի դիմում վերքի վրա աղ լցնելու կամ ազգային էժան սնապարծություն բորբոքելու անընդունելի հնարանքներին: Նա ունի հստակ նպատակադրում. Ճշմարտացիորեն արտացոլել պատմական ժամանակաշրջանի ոգին և վառ պահել ազգային հիշողությունը, արմատի զգացողությունը: Ոգու վավերագրությունը <<Մարութա սարի ամպերը>> գրքի գլխավոր արժանիքներից մեկն է: Նույն սկզբունքով է գրված և Կոմիտասի կյանքի ու գործի առանձին դրվագներն արտացոլող <<Ծիրանի ծառ>> /1969/ փոքրիկ շարքը:

Հաճախակի վերադարձն անցյալին Մ. Գալշոյանը երբեք չի վերածում ինքնանպատակ գեղարվեստական խաղի: Տեղին է հիշել Վ. Դավթյանի խոսքը. <<Առաջ ընթանալու և ճիշտ ուղղությամբ ընթանալու համար երբեմն պետք է ետ նայել, չկորցնել ժամանակների կապը, պատմության մոխիրը թողած՝ կրակը վերցնել՝ դրանով բարոյական նոր արժեքներ թրծելու համար³>>: Անցյալից մեզ հասած ժառանգության կտակառուն կարող ենք լինել միայն հիշողությունը վառ պահելով, դարերով կուտակված հոգևոր և նյութական արժեքներից, պատմական փորձից չկտրվելով: Գլխավորապես այս մտահոգությամբ է Մ. Գալշոյանն անդրադառնում պատմությանը: Անցյալի մեջ բարոյական արժեքներ ու պատմական փաստի խորհուրդը հայտնաբերելու ձգտումը, ներկան նաև ժամանակների կուտակված ու ստուգված բարոյական չափանիշներով արժևորելը շարքի մտահղացման գլխավոր շարժառիթներից են:

³ Դավթյան Վ., <<Կարևորը հոգու իմացությունն է>>: Տե'ս ԳԹ, Ե., 1985 թ., հ. 3 /18 հունվարի/:

<<Մարութա սարի ամպերը>> գիրքը զարգացնում է հետաքրքիր կոնցեպցիա՝ կորստի տառապանք, սեփական ցավին չդավաճանելու ձգտում, ազգային ողբերգության պատճառների փնտրտուք, գոյատևման խորհրդի հայտնաբերման փորձ, բնաշխարհիկ արևմտահայի էթնիկ բարոյական նկարագրի որոշակիացում:

Եղեռնի անօրինակ արհավիրքն իր հրեշավոր հետևանքներով հայության համար դառնում է տևական ողբերգության սկիզբ: Մարդկային կորուստների անսահմանության մեջ Մ. Գալշոյանն անանձնականի և անձնականի սխեմատիկ բաժանում չի կատարում, ավելի ճիշտ՝ կարողանում է դրանք արտացոլել այնպես միաձույլ, ինչպես կան իրականում: Անգամ շատ անձնական թվացող փաստը հարստացնում է այնպիսի իմաստով, որ վերածվում է անանձնականի, անձնական երջանկության պահանջի պաշտպանությունը՝ մարդկային երջանկության իրավունքի պաշտպանության: Ծերունի Ջորոյին /<<Կանչը>>/ իր մանկությունը վերադառնում է կապույտ-կապույտ երազի տեսքով, այնպես, որ խառնվում են իրականի և հեքիաթայինի սահմանները: Ջորոն մանկությունն ապրել է հարազատ երկրում, օջախում, դաշտ ու ձորի, ծառ ու ծաղկի շրջապատում, Ալեի ընկերակցությամբ: Այդ ամենն այլևս անդառնալիորեն կորած է: Պատահականությամբ, թե ճակատագրի չար խաղով Ալեն գտնվում է տասնամյակներ հետո: Պարզվում է՝ այդ ընթացքում Ջորոյի կարոտն ու կորստի տառապանքը ոչ միայն չի մեղմացել, այլ նաև խորացել է չապրված երջանկության ողբերգությամբ: Ջորոյի բողոքը /<<Աշխարհն է վիավորե Ջորոյին⁴>>/ պատահաբար ասված խոսք չէ, ոչ էլ չափազանցություն: Նա իր փորձով է հասնում այն համոզման, որ աշխարհում ինչ-որ մեծ ու կարևոր մի բան սխալ է եղել: Ու որքան սխալը մեծ, այնքան այն ուղղելը և նրա հետ հաշտվելն անհնար: Սրանից էլ անընդհատ խորացող անգոր անհաշտություն և անվերջանալի տառապանք: Մ. Գալշոյանը կարողացել է հերոսի ներաշխարհի արտացոլման զարմանալի խտացում կատարել: Ջորոյի հառաչանքը /<<Ալենե՛ն... Ալե, իմ հոգին, Ալենե՛ն... ⁵>>/ լի է կարոտով, սիրով, կսկիծով, անգորությամբ և համագոր Վարոսի հիասթափության ներքին ճիչին. <<Ըպը կյանքըս ընչի՞ անցավ ...⁶>>:

⁴ Գալշոյան Մ., Մարութա սարի ամպերը, Ե., 1981 թ., էջ 16:

⁵ Նույն տեղը, էջ 22:

⁶ Արմեն Մ., Հեղնար աղբյուր, Ե., 1961 թ., էջ 122:

Մ. Գալշոյանի հերոսի կորուստներն այնքան շատ են, կյանքն այնքան դաժան է եղել նրա նկատմամբ, որ նա երբեք չի կարող հաշտվել կատարվածի ու աշխարհի հետ: Որքան էլ երկար ապրի, էլի պետք է իր խնդիրները չլուծած մարդու խռոված հոգով գնա աշխարհից: Իր գլխով անցածը մի վերջին անգամ մտաբերելուց հետո մերձիմահ Դավոն ասես սերնդակիցների անունից է խնդրում իրեն թաղելիս ձեռքերը չծալել /<<Դավոն>>:/:

Կորուստներից մեծագույնը թերևս կորցրածը վերագտնելու հույսի կորուստն է: Հազրոն այդ ողբերգությունն ապրում է մինչև վերջ: Տնանկ հայրն ու ինքը մի կերպ հասել են Արաքսի այս ափն ու ոտքի վրա տուն կառուցել՝ մտածելով, որ ճամփորդ են և <<էսօր-էգուց վերադառնալու են Էրզրի⁷>>: Սա կորցրածը գտնելու հույսն է, որ հրաշքով միայն կարող էր իրականանալ: Հազրոն ծառի բունը կացնատում է գիտակցորեն՝ հանցագործության գնացողի պես իրեն ինքնախաբեությամբ հանգստացնելով: Հետո ցավով հասկանում է, որ միայնակ բարդին անջրդի վայրում այդքան համառել է <<հրաշք տեսնելու⁸>> հույսով: Հանկարծ սարսափով իրեն բռնում է այն մտքի վրա, որ <<Էրզրի>> իրենց ընկուզենին ինքը հիշում է, ինչպես թողել են /կանգուն, սաղարթաշատ, հաստաբուն/, այնինչ, ռխակալ թշնամին այն վաղուց արդեն կտրած կլինի: Հազրոն չի կարողանում իրենց թողած տունը, գյուղը, ձորը, ամեն բան, որ հիշում է, պատկերացնել առանց ընկուզենու: Առանց ընկուզենու, եթե անգամ ամեն ինչ իր տեղում էլ լինի, այլևս այն չէ, օտար է: Ծառի հավանական չգոյությամբ իմաստազրկվում են Հազրոյի երազն ու կարոտը: Ահա և մյուս հոգեցունց հայտնագործությունը, երբ բարդին արդեն կտրված էր. <<Հազրոն արդեն ճամփորդ չէր>>, և նրա համար <<Աշխարհը հիմա անձուկի գլխին կախված-ճոճվող մի ծառ էր... Ուր որ է, տապալվելու է⁹>>: Հազրոն իր դժվարին կյանքն ապրել է հրաշքի սպասումով /ինքը <<ճամփորդ>> է/: Այդպես էլ՝ իր կտրած ծառը: Ուրեմն ինքն սպանել է սպասումը, հույսը: <<Էրզրի>> կաղնին կյանքի իմաստի, հույսի, հրաշքի խորհրդանիշն է: Այնտեղ՝ Արևմտյան Հայաստանում հրաշքն են սպանել, այստեղ՝ ինքն այդ հրաշքի հույսով սպասողին, ուրեմն և հույսը: Էլ ինչպե՞ս կամ ինչու՞ ապրել /<<Միայնակ ծառը>>:/:

⁷ Գալշոյան Մ., Մարութա սարի ամպերը, Ե., 1981 թ., էջ 163:

⁸ Նույն տեղը, էջ 175:

⁹ Նույն տեղը, էջ 180:

Մ. Գալշոյանը հայտնաբերում է մարդկային տառապանքի, իմաստնության, նաև գեղեցիկի նոր ու ինքնատիպ երանգներ: Հայ ժողովուրդի քաղաքական ճակատագրի արտացոլմամբ նա դառնում է ընդհանրապես մարդու ապրելու, երջանկության, հող ու ջրի իրավունքի պաշտպանը: Դրանով իսկ՝ պատերազմի, անարդարության թշնամին: Այսպես Մ. Գալշոյանն ազգայինից բարձրանում է մինչ համամարդկայինը: Ինչպես Սիամանթոն, որ ազային ողբերգության գեղարվեստականացմամբ իմաստավորեց էթնիկ կամ քաղաքական թշնամանքի սպանդանոցում մորթվող փոքր ժողովուրդների ճակատագիրը: Ե՛վ Սիամանթոն, և՛ Մ. Գալշոյանը կարող էին պատմիչ Եղիշեի տողի համահեղինակը լինել. <<Ոչ միայն ի վերայ միոյ ազգի է ողբումնս մեր, այլ ի վերայ ազգաց եւ աշխարհաց¹⁰>>:

Մ. Գալշոյանի հերոսը հոգու տառապագին գալարումների մեջ համոզվում է, որ կորուստները որքան մեծ, նույնքան էլ անդառնալի են: Նա մնում է միայնակ՝ ինքն իր ցավի հետ: Ե՛վ այստեղ արդեն սեփական ցավին չդավաճանելը բարոյական, մարդկային էության խնդիր է դառնում: Մի օտար քաղաքում հանդիպում են երկու՝ ի սկզբանե հալածյալներ՝ Տիգրանն ու Հակեն: Հակեն՝ հարցականների իր բեռով /<<Մեր ցավն ու մեր կարոտն մեր հոգու մեջ ինչու՞ կկամեն խեղդել, Տիգրան, ի՞նչ պահանջ էր, թե մենք ու մեր ցավն բաժանվենք-հեռանանք իրարից ու անտեր թողնենք մեր խեղճ ու անտեր ցավն¹¹>>/, Տիգրանը՝ միամիտ ուրախությամբ, թե անցյալի հետ իր հաշիվները մեկընդմիջտ փակել է: Ակամա մարդասպան Տիգրանին անկարող է հասկանալ անլուրջ, աշխարհից անտեղյակ, նորելուկ քննիչը: Հանցագործն զգում է իր բարոյական բարձրությունը քննիչից և չի կարող նրան վստահել իր հոգու ցավը: Միանգամայն անտարբեր լինելով դատավճռի նկատմամբ՝ ունի սեփական մեղադրանք իր խղճի ու անձի դեմ, որի պատճառն իր <<խեղճ ցավին>>, <<որք ու անտեր ցավին¹²>> դավաճանելու փորձն է:

Տիգրանի համար Հակենին հանդիպելը փաստորեն իր ցավի հետ մի նոր հանդիպում էր, և համոզում, որ անհնար ու անբանական է նրանից ազատվելու փորձը: Հակեն սպանվում է, բայց հաղթում է ցավը, հիշողությունը: Տիգրանը բարոյապես ու հոգեբանորեն պարտվում է, որ անցնի թողության քավարանով և նորից բարձրանա՝ տեր դառնալու համար

¹⁰ Եղիշե, Վասն Վարդանայ եւ հայոց պատերազմին, Ե., 1957 թ., էջ 90:

¹¹ Գալշոյան Մ., Մարութա սարի ամպերը, Ե., 1981 թ., էջ 234:

¹² Նույն տեղը, էջ 241:

իր ցավին: Ողբերգությունը ոչ թե ողբերգական վիճակի մեջ լինելն է, այլ դա գիտակցելը: Ուրեմն՝ 19-րդ դարի վերջերին սկսված ազգային ողբերգությունը դեռ շարունակվում է մարդկանց հոգիներում և ճակատագրերում: Տիգրանը միաժամանակ գիտակցում է, որ իր ցավը նիայն իրենը չէ, որ իր ողբերգությունը, տեսած-ապրած տառապանքն անցել է որդուն, թոռանը, կանցնի և հաջորդներին, որովհետև չի կտրել սեփական երակը, << ... որ մարմինը դատարկի արյունից, և արյան հետ ցավը հոսեր բաց երակն ի դուրս¹³>>:

Ցավի ժառանգորդման ըմբռնումը սերունդների միջև կապի, հիշողությանն անդավաճան ապրելու մարդկային, ազգային-բարոյական անհրաժեշտության դրսևորման ձևերից մեկի հայտնաբերումն է:

Տանջալի մտորումների մեջ Տիգրանը հասկանում է, որ ազգային ողբերգությունը միշտ իրենց հետ է եղել, բայց մոռացել են նրա պատճառները փնտրել: Որոշում է որդուն ետ ուղարկել Հայաստան՝ հարազատ Քարագլուխ՝ նախապես տեր դարձնելով այդ մեծ ու տանջալի <<ինչու՞>>-ին /<<Մեղապարտը>>/: Այդ հարցը հանգիստ չի տալիս և Ջորի Միրոյին. <<Մի սուլթան, սուլթան Համիդին արնակից մի նոր սուլթան հայի արմատն արևելքես հանելու հրաման տվեց, ու մի աշխարհի համաձայն եղավ: Ինչու՞ ...¹⁴>>: Մ. Գալշոյանի հերոսը չի գտնում պատասխանը: Քաղաքականությունից ու քաղաքական խարդավանքներից անտեղյակ հայ մարդու համար հրեշավոր հանցանքը մարդկայինի ու բարոյականի սահմաններում մնում է անբացատրելի:

Ճակատագրական ու աննախադեպ ազգային ողբերգության պատճառի փնտրտուքը հանգեցնում է հարատևման խորհրդի հայտնաբերմանը՝ որպես դաս և ուղեցույց գալիք բոլոր ժամանակների համար: <<Բրաբիոն ծաղիկ որոնողը>> հողվածում արձակագիրը գրել է. << ... Կգտնես, թե ոչ, հայրենիքի երջանկության ծաղիկը որոնելը հայրենիքի որդու պարտք է¹⁵>>: Այս պարտքի հստակ գիտակցումն ունի և իր հերոսը:

Ազգային պատմական փորձը Մ. Գալշոյանին հուշել է, որ ուժեղների այս անարդար աշխարհում գոյատևման համար պետք է արթուն պահել և՛ ռազմական կորովը, և՛ ազգային ոգին: Սա նաև իր հերոսի կենսափորձի հանրագումարն է: Որմնադիր Մլեհը մի ներշնչանքով տարիներ ի վեր հեքիաթներ է հորինում պատանու և արծվի մասին: Հեքիաթներում

¹³ Նույն տեղը, էջ 240:

¹⁴ Գալշոյան Մ., Կոունկ, Ե., 1969 թ., էջ 94:

¹⁵ Գալշոյան Մ., Բովստուն, Ե., 1982 թ., էջ 508:

պատանին որքան էլ շնորհաշատ, բայց միամիտ է ու մոռացկոտ: Եվ միշտ չարիքին հաջողվում է նրան մոլորեցնել, իսկ փրկողը լինում է քիվին քանդակված արծիվը: Մի օր էլ վերջապես գլխի է ընկնում, որ արծվի կենդանացման հրաշքը կարող է միայն մի անգամ լինել: Պետք է այնպես անել, որ չարքերը չկարողանան մոլորեցնել ու տանել <<երգ ու խաղով տարված տղային¹⁶>>: Դրա համար նա ձեռքին պիտի ունենա թալիսման-նշտար, ամեն ինչի վրա թողնի նրա հետքը, անհրաժեշտության դեպքում նրանով էլ փրկի իրեն: Մ. Գալշոյանի մտահղացած խորհրդանիշները /երգ ու խաղով տարված տղա, թալիսման-նշտար/ միանշանակ են՝ հայ ժողովուրդի ու գենք: Ուրեմն պետք է ապրել հրաշքի հավատալով /փրկարար արծվի կենդանացում/, բայց նրան չապավինելով, ինքնապաշտպանության միջոց ունենալով: Պատահական չէ, որ Մլեհը դադարում է հեքիաթ հորինելուց միայն պատերազմի տարիներին. Գաղափարի գործնական իրագործման ժամանակ հեքիաթն այլևս ավելորդ է /<<Մուշ քաղաքի վերին թաղի տղան>>:/:

Գոյատևման հզոր կովան է և ազգային մշակույթը, նրան անդավաճան հավատարմությունը: Տեր Հարությունն այնքան ուշադիր է յուրաքանչյուր տառի նկատմամբ, այնքան ներշնչված, որ թվում է՝ ինքն է գրերն արարաում: Այդ սերն ու նվիրումն արդյունք են պատմական խորիմաստ խորհրդի՝ հոգևոր ժառանգության նշանակության ճշմարիտ ըմբռնման: Տեր Հարությունն ասքային ոճով սահմանում է. <<Հայոց տառերը կարմիր են, ... քանզի սուրբ Մաշտոցը իր սրտից է հանել ի լույս: Եվ կարմիր են, քանզի թրծվել են արդար Արեգակով: Եվ կարմիր են, քանզի սրբազան կոիվների են մասնակից եղել¹⁷>>: Այբուբենի ծագման, և նշանակության բանաստեղծական-ինքնատիպ, սակայն պատմականորեն համոզիչ մեկնաբանություն: Բնութագրական է, որ սպիտակ պաստառի վրա կարմիր թելով տառերն ասեղնագործելու փաստը որքան էլ տարբեր, բայց հայապաշտպան ու ազգային արժանապատվությունը բարձր պահելու բացատրություններ է ստանում ժողովրդի մեջ: Սկսված պատերազմի համաշխարհային թռի ու բռնի մեջ և ապրիլյան ողբերգության նախօրեին դա անհրաժեշտ մտածողություն էր:

Մի ոտքը գերեզմանում՝ Մամփրեն գրել է սովորում ու իմաստնանում գրավոր խոսքի դերի ըմբռնմամբ: Մաշտոցի տառերը միայն որպես արդարության, իմաստության ու գոյամարտի զինվորներ ընկալելով է, որ

¹⁶ Գալշոյան Մ., Մարութա սարի ամպերը, Ե., 1981 թ., էջ 262:

¹⁷ Նույն տեղը, էջ 267:

Մամփրեն կբարկանար <<... Ուսումն եփած հաց է՝ մարդու թևի տակ դրած>> խոսքին <<առաջին անգամ շունչ>> ու <<թև¹⁸>> տվողների վրա: Գիրը նրա մեջ հայտնաբերում է ոգեղեն ուժ, իմաստուն մտքեր. <<Հայոց գրերը հայոց զինվորներն են: Իսկ թագավորը, թագավորը Մամփրեն է, Մամփրեն է արքան, այսինքն՝ նա, ով այդ զինվորներն ունի իր հրամանի տակ և նրանց կռիվ է տանում հանուն հայրենիքի, հանուն արդարության, հանուն ճշմարտության, հանուն գեղեցիկի¹⁹>>:

Գրավոր խոսքի իրավասուի և պատասխանատուի զգացումների համատեղմամբ միայն կարելի է հասնել պաշտամունքի մամփրեական ճափին, խստությանը՝ նրանով կեղծողների նկատմամբ: Նաև անհանգստությանը՝ <<ծնունդով անարատ>> զինվոր-տառերի ճակատագրի համար: Մ. Գալշոյանն էլ յուրովի Մամփրե արքա է, դավանում է նույն սկզբունքներին: Այն, ինչ Մամփրեն հազար անգամ գուցե մտածել է ու բանավոր ասել Մեհրեաղբյուրի անունը թուրքացնող Օսմանի մասին, քիչ է: Մաշտոցի արդար ու արդարության զինվորներով գրել-կովել է պետք ստի ու անարդարության դեմ: Եվ Մամփրեն գրում է ... Դա նրա չկայացած կռիվն է թուրքի դեմ, հավատը: Դա նաև Թորոսի կռիվն է, բայց արդեն զենքով՝ որպես արդար ու յուրօրինակ վրեժխնդրություն /<<Քեռի Թորոսը>>/: Գրավոր խոսքն ի սկզբանե ճակատել է հանուն ազգային ինքնության, ոգու, հիշողության, հանուն գոյատևման: Պատմվածքը /<<Մամփրե արքան>>/ Մաշտոցի սխրագործությանն ու գրի դերին արժանի ստեղծագործություն է:

Մ. Գալշոյանի <<Մարութա սարի ամպերը>> ընկալվում է որպես մի ամբողջություն, ուր պատմվածքից պատմվածք գծագրվում է հայոց բարոյահոգեբանական նկարագիրը և պատմական ճակատագիրը կրող հերոսի ամփոփ տիպը: Սասնեցի բնիկն է ժողովածուի հերոսը, որի մահով մեռնում է <<Էրգրի>> կենդանի հուշը: Դա անհետացող այն սերունդն է, որն ունեցավ ողբերգական ու հերոսական նկարագիր, չար ու աղարտող աշխարհում անաղարտ պահեց մարդկային իր նկարագիրը: Սասնեցիների ներկան ու անցյալը գեղարվեստականացնելու դրդիչները և՛ կենսափորձային են /հեղինակը գրում է իր ճանաչած-զգացածի մասին/, և՛ գաղափարական /ներկայացնել ազգային առանձնահատուկ բնիկ արևմտահայերի մի շառավղի ճակատագրի, մտածողության արտացոլմամբ, մարդկայնորեն արժեքավորը, պատմական փորձի դասերը

¹⁸ Նույն տեղը, էջ 283:

¹⁹ Նույն տեղը, էջ 284:

փոխանցել սերունդներին և այլն/։ Մ. Գալշոյանի հերոսների ներկայությամբ ավելի է ընդգծվում իրենց ու մեր կորցրածը պատմության քառուղիներում։

Ժողովածուի հերոսները մինչև վերջ ու լիարժեք են ապրում հույզը, զգացումը հոգեբանական իրադրությունը։ Նրանց այդ անսովոր ուժը Մ. Գալշոյանը պատճառաբանում է հերոսների կենսափորձով ու ազգային էությամբ։ <<Խ. Դաշտենցը պատմում է ... առասպելից ծնված ու առասպել դարձած մի երկրի մասին։ Իսկ առասպելն ինքն է հեքիաթ և, վերջին հաշվով, այդ աշխարհն իրոք հեքիաթային էր իր բնությամբ, իր պատմությամբ, իր տոհմիկ ժողովրդի բնական-նախաստեղծ-հեքիաթային կյանքով²⁰>>։ Այսպես նաև ինքը՝ Մ. Գալշոյանը։ Բայց արձակագիրը միամիտ չէ այնքան, որ, տրվելով իր անմիջական նախորդների բնօրրանի սիրուն, միայն իդեալական գույներով ներկայացնի նրանց կյանքը։ Թուրքահպատակ հայերի կյանքը երբեք էլ անհոգս ու անկարիք չի եղել։ Նրանում հեքիաթայինը դրսևորվել է իբրև կորուստների ու տառապանքի անսահմանություն, իսկ առասպելականը՝ իբրև ազգային ոգու մաքառում։

Պատերազմի վերջին տարին /1945/ Խալեին երկու մեծ ուրախություն է բերում՝ խաղաղություն և առատ հունձք։ Ապրած դժվարին կյանքի փորձը նրան ստիպում է վատ նախազգացում ունենալ. հնարավոր չէ երկու երևել միաժամանակ։ Ուրեմն աստված ինչ-որ փորձանք է նախապատրաստում։ Սա ողբերգություն է, տառապած մարդու հոգեբանության ճշգրիտ արտացոլում։ Առատ բերքի ուրախությունը թունավորվում է փորձանքի սպասումով։ Սա հայ աշխատավոր մարդու մտածողությունն է, որն այնքան դիպուկ բնորոշում է Ա. Բակունցի հերոսը՝ Աթա ապերը. <<... Հայը ես եմ, Ղուրդանց Իսոն է, որ ցամաք հացին Աստված է կանչում – չկա։ Հայը վար կանի, շալակով փայտ կբերի, քերծ կքանդի, հայը խեղճ ու կրակ ռահաթ է՝ ես ձորերում բառաչող²¹>>։

Երևակայական հեղեղի դեմ կռվել-հաղթելուց հետո Խալեն ուրախանում է. <<Ու բարին էն է, որ փորձանքն երկնքից էր ու մարդուց չէր²²>>։ Սա էլ Մ. Գալշոյանի հերոսի կյանքի դառը դասերից մեկն է /<<Աղորիք>>/: Հովհ. Շիրազի <<Բիբլիական>>-ի քնարական հերոսին կաթնեղբայր է Մ. Գալշոյանի հոշերոսը, որով Աստված կարծես ցանկացել է չափել կորուստներին ու տառապանքին դիմանալու մարդկային նյութի ֆիզիկական և հոգևոր հնարավորությունների վերջին սահմանը, այդ ամենի

²⁰ Գալշոյան Մ., Բովտուն, Ե., 1982 թ., էջ 503:

²¹ Բակունց Ա., Երկեր, հ. 3-րդ, Ե., 1982 թ., էջ 415-416:

²² Գալշոյան Մ., Մարութա սարի ամպերը, Ե., 1981 թ., էջ 114:

մեջ ու այդ ամենից հետո մարդ մնալու ամենօրյա հերոսությունն իրագործողի մեծությունն ու բարությունը: Ողբերգական ու հերոսական փորձությունների մեջ նա վերջնականապես թրծել է իր բարոյական նկարագիրը և միայն այդ օրերի փորձով ու սկզբունքներով է գնահատում իր և շրջապատի արարքները:

Ներսեն ճանաչում է մարդկանց և գիտի, որ բաժակ-բաժակի վրա քաղցրացող կենացի առիթով շատերը միայն կեղծ ու քսու խոսքեր են ասում: Այնքան ներշնչող, ոգևորիչ ու հորդաբուխ են բաժակաճառերը, որ մի պահ դրանց հավատալու միամտություն է ունենում Ներսեն, շնորհավորանքի ու օրհնանքի խոսքեր ասում շրջկողոպի նախագահին: Անցնում է խաբկանքի պահը, և սկսում է խոսել խղճի ձայնը: <<Շուն-շանորդություն արի, իմ հոգին ծախի, ու ներկաները ծափ տվին^{23>>}, - իր ու ամենքի համար դառնացած՝ մտածում է Ներսեն:

Այսպիսի մարդկանց խիղճը միշտ արթուն է: Արդարության, ազնվության մասին ճառ չեն ասում, բայց և չեն կարող թույլ տալ, որ իրենց <<սուտ խոսքի վրա առավոտ բացվի^{24>>}: Ներսեն ինքնախաբեությամբ գոհացող մարդ չէ: Նա պաշտպանն է ճշմարտության՝ թեկուզ անպատեհ ժամի և ուղղակի երեսին ասված /<<Ներսեն>>/:

Մ. Գալշոյանի հերոսի անցյալը շատ ուսանելի, այժմեական արժեքներ ունի և՛ պատմական փորձի, և՛ կեցության բարոյական սկզբունքների առումով: Որովհետև << ... պատմական հիշողությունը ... ընդամենը հիշողություն չէ ողբերգական հանգուցալուծման մասին: Դա նաև հոգևոր մերձեցում է ժամանակով ստուգված բարոյական արժեքներին, ժողովրդի կենսափորձով հաստատված այնպիսի չափանիշների ու սկզբունքների որդեգրում, որոնք կենսահաստատ բովանդակություն ունեն^{25>>}: Ինչպես, օրինակ, <<Ով զարկվեց, դավաճան է^{26>>} սկզբունքը: Սա ժամանակի հերոսական ոգու բանաձևն է, որը հավերժական մեղք է համարում մահը՝ թեկուզ և կովի մեջ: Քանի որ դա նշանակում էր պարտվել և երկիրը թողնել թշնամուն: Պետք էր ոչ թե թիկնադարձ փախուստով կյանքը փրկել կամ էլ, բարոյական խաբկանքի մխիթարանքով տարված, նահատակվել, այլ կովել, հաղթել ու այդպես հաստատել ապրելու իրավունքը, նաև բարոյական հաղթանակը: Ազգային ողբերգության օրերին մեռնելը հեշտ էր. դժվարը

²³ Նույն տեղը, էջ 53:

²⁴ Նույն տեղը, էջ 55:

²⁵ Փանոսյան Մ., Ժամանակակից հայ արձակում հերոսի բարոյական երկու տիպի մասին: Տե՛ս <<Սովետական գրականություն>> ամս., Ե., 1988 թ., հ. 6, էջ 139:

²⁶ Գալշոյան Մ., Մարութա սարի ամպերը, Ե., 1981 թ., էջ 57:

կովելով հաղթելն ու հաղթելով ապրելն էր: Դեպի հերոսացման այս ուղին է առաջնորդում իմաստությունը, որին հետևել են ֆիդայիները, <<Մարութա վանքում խաչի փոխարեն սուրը համբուրած տալվորցի Դավոն²⁷>>, ինքնապաշտպանության օրերի հայտնի ու անհայտ բոլոր հերոսները /<<Դավոն>>:/:

Մ. Գալշոյանի հերոսի հայրենասիրությունը ժառանգված հատկանիշ է, ամենօրյա կեցություն: Արձակագիրը հրաշալիորեն գիտի ու պեղում է իր հերոսի և՛ պատմական-ազգային, և՛ սոցիալական ու մարդկային ծագումնաբանությունը: Շնորհիվ Արևմտյան Հայաստանի իմացության և ստեղծագործական երևակայության՝ նա կարողանում է այնպիսի մանրամասնությամբ նկարագրել հերոսի շրջապատը, որ կարծես մեկ առ մեկ շրջել է այդ վայրերում, գրառել տեսածը: Հերոսի նկարագրի ամբողջականությունը լրացվում է կենցաղի, առօրյայի, սովորությունների արտացոլմամբ: Պատահական չէ, որ <<Բրաբիոն ծաղիկ որոնողը>> հոդվածում Մ. Գալշոյանը բարձր է գնահատում Խ. Դաշտենցի՝ Արևմտյան Հայաստանի <<պատմաբան>> և <<աշխարհագրագետ>> լինելը:

Արձակագիրը հերոսի ազգային էության բացահայտման մեջ կարևոր տեղ է հատկացնում մարդ-կենդանի, մարդ-բնություն կապին՝ հայտնաբերելով նախասկզբնական-հեթանոսական, էպիկական բովանդակություն: Թաթոն չի կարող եզների հետ աշխատել, մինչև տիրոջից չիմանա նրանց անունները: Համատեղ կյանքն ու աշխատանքը մարդուն և կենդանուն կապել են իրար, դարձրել արյունակից, ինչպես լինում է առասպելներում: Թաթոյի հոր մահից հետո մեծ եզը մի շաբաթ ոչինչ չի ուտում. նա ամեն ինչ հասկանում է: Յոթերորդ օրը մի վերջին անգամ դուրս է գալիս նայելու հեռացող աշխարհին, ինչպես հարյուր հինգ տարեկան իր տերը մահից առաջ: Թաթոն կապված է իր եզանը, ինչպես որդին՝ հորը: Պատահական չէ, որ մեծ եզը կրում է հոր անունը: Աշխատանքն է սահմանել այս ջերմագին ու ակնածալի սերը, որը շատ բնորոշ է աշխատավոր գյուղացուն: Այդպես է Մ. Գալշոյանը կենցաղայինի մեջ հայտնաբերում սոցիալականն ու էթնիկականը /<<Թաթոն>>:/:

Վարակիչ տխրությամբ, խոհական որոշ հանդիսավորությամբ է արձակագիրը նկարագրում մահվան անկողնում պառկած և իր վիճակի հետ հաշտ Դավոյի վերջին րոպեները. <<Պատուհանից ներս փրթած լուսե մի թել եկել է Դավոյին երկինք տանելու²⁸>>: Կյանքից հեռանում է կարծես թե

²⁷ Նույն տեղը, էջ 57:

²⁸ Նույն տեղը, էջ 56:

առասպելական աշխարհից և օրերից եկած մարդը: Բայց նրա մահը ոչ թե վախճանի, այլ անվախճանի, հավերժականի սկիզբն է: Դավոն ապրելու է գոյության այլ ձևով: Մ. Գալշոյանը հերոսի մահը մեկնաբանում է որպես նրա հոգու վերադարձ դեպի այն ժամանակներն ու աշխարհը, բնական այն հարազատ միջավայրը, որի ժառանգն է. <<Արևմաքի հետ Դավոյի շունչը խառնվելու էր Մարութա սարի ամպերին²⁹>> /<<Դավոն>>:/:

Բնության հետ Մ. Գալշոյանի հերոսի կապը ներքին մղումով նրան /հերոսին/ ճիշտ է կողմնորոշում շատ այժմեական մի հարցում: Հողին, բնությանը խորթանալը մարդու էության համար հղի է ողբերգական հետևանքներով: Ռադիոընդունիչը, հեծանիվը, մեքենան ժխտող հանդապահ Մոսեն յուրովի ճիշտ է: Ըստ նրա՝ <<փոշի է ու փուշ³⁰>> այն դասը, որը սովորողին չի կապում հայրենի հող ու ջրին: Նա իր կարողացածի չափով երեխաների հետ բնասիրության <<դաս>> է անցկացնում, ցանկանում, որ նրանք սար գնան, կանաչի հավաքեն: Իր հող ու ջրի նվիրյալը գիտի, որ դաշտերը պահողի կարիք ավելի շատ ունեն, քան առաջ, հասկանում է, որ դաշտ գնալը ոչ թե իր իրավունքն է, որից կարող է զրկվել կոլտնտեսության նախագահի քմահաճույքով, այլ հոգու պարտքը /<<Դաշտապահը>>:/:

Մ. Գալշոյանի հերոսը պատի տակ նստած կամ ծնոտը ձեռնափայտին հենած պարապ փիլիսոփայող չէ հին ու նոր օրերի մասին: Նա փիլիսոփա է իր կենսակերպով, սկզբունքներով: Շարքի երկարակյաց հերոսը կարծես թե մարդկային իմաստնության, արդարության ու բարության հսկող հայացք է կյանքի, նրա փոփոխությունների վրա: Նա կյանքի հոսքից դուրս մնացած ծերունի չէ, իրեն զգում է օրերի մասնակիցն ու պատասխանատուն, պայքարում բարու և արդարի համար: Հաճախ դա ներքին պայքար է: Շատ դեպքերում մարդկայինն ու ազգայինը բացառող մեր ժամանակների մեջ մարդկայինն ու ազգայինն ամբողջացնող կերպար է՝ ինքնատիպ, կրքոտ և ներքնատես: Նա ոչինչ չի անում հենց այնպես, իմիջիպյոց, այլ միայն սրտի կամոք: Խորը, լիարժեք ու ինքնաբերական են նրա զգացմունքը, տրամադրությունը: Հոգեբանական մակերեսայնությունը, շրջապատի նկատմամբ անտարբերությունն անհարիր են նրա բնույթին: Նրան շատ բնորոշ է ներքին, հաճախ լարված դրամատիզմը: Ձորի Միրոյի առիթով նկատված առանձնահատկությունը՝ <<ներքին շարժումը>>՝ <<հերոսն իր հետ, իր անձնական աշխարհում, սեփական խոհերի ու ապրումների

²⁹ Նույն տեղը, էջ 57:

³⁰ Նույն տեղը, էջ 209:

հանգուցակապում³¹>> լինելն ընդհանրապես բնորոշ է արձակագրի հերոսին:

Իր զգացմունքների, աշխարհից ու ընտանիքի անդամներից խռովածության մեջ շատ բնական և վարակիչ է Զորոն: Նա պատանի սիրահարի պես է գողունի փնտրում Ալեին, վիավորված ու վարանոտ մտնում շեմից ներք: Արձակագիրը բացահայտում է մարդու անսպասելի էությունը /<<Կանչը>>/: Օհանը լսում է իրեն <<Էրգիր>> կանչող սպանված հոր ձայնը: Ըստ դարավոր ավանդույթի՝ դա մահվան կանչ է, որն արթնացնում է հարազատ մարդկանց ու վայրերի կարոտ: Այդ նորովի բորբոքված կարոտն աննկատելիորեն վերածվում է խելագարության /<<Ծովասարի Օհանը>>/: Անլուրջ ու թեթևամիտ սպայի վիրավորանքն այնքան խորն է ապրում Մոսեն, որ դառնում է հաշմանդամ /<<Դաշտապահը>>/:

Շրջապատում և իր կյանքում տեղի ունեցող ամեն բանի ընդգծված հուզական ընկալմամբ է պայմանավորված հերոսի ներաշխարհի բանաստեղծականությունը: Նրա միտքն իմաստուն է՝ վայել ապրած օրերի հարստությանը և պատկերավոր՝ պատշաճ բանաստեղծական էությանը: Աստծո ամեն օրը Լուսաստղին օրհնելով սկսող Բագե Առաքելին սարալանջի ավեր ու ձյունածածկ պատը ոչխարապահ շան ուղեկցությամբ ընթացող իծաշարուկ հոտ է թվում /<<Պատրանք>>/: Մամփրեի համար տառերը զինվորներ են, դրանք գործադրողը՝ թագավոր: Գրաճանաչ դարձող ծերունին զարմանալի ու ինքնատիպ է տառերի նկատմամբ իր ակտիվ վերաբերմունքով: Նա դժգոհում, բողոքում է որոշ տառերի գրության ձևից, իսկ <<Թ>>-ի գալարն ուղղակի կատաղեցնում է: Նրա համար յուրաքանչյուր տառ առավակի որևէ ձև ունի, և Մաշտոցն էլ գրերը հորինել է նույն մտահղացմամբ: Տառերի ձևի և ստեղծման սկզբունքի նման ըմբռնումն իհարկե գիտական չէ, բայց խորիմաստ է: Կարևորն այն է, որ սովորողը տառերի ստեղծման և գրության ձևի մեջ տեսնում է իրենը՝ բնաշխարհիկ հայկականը: Միայն այդպիսի մոտեցմամբ է հնարավոր անսպասելի իմաստավորումն այնպիսի իրողության, որը, թվում է, երբեք չէր կարող նման դատողության առիթ լինել. <<Տառերն ստեղծելիս, վայ թե, վերջին տառի պատկերն այդպես է հայտնվել աչքի /Մաշտոցի – Ս. Ա./ դիմաց՝ զուլալ գետակ ու գետակին փաթաթված վիշապ: Այդ պատկերն է ցոլացել աչքերի դիմաց, և սուրբ Մաշտոցն դողացել է նոր-նոր լույս աշխարհի բերած իր գրերի ճակատագրի համար, սորսոփել է ու ցավից տնքացել, արմանք-

³¹ Տե՛ս <<Սովետական գրականություն>> ամս., Ե., 1969 թ., հ. 5, էջ 133:

զարմանք քար կտրել և դրա համար էլ նախավերջին տառը, որ <<Օ>>-ն է, զարմանք ու ցավով բացված շուրթերի պատկերն ունի՝ Օ³²>>:

Ժողովրդի պատմական ճակատագիրը յուրօրինակ ձևով հայտնաբերած և սեփական ցավի պես ապրող Մամփրեի մոթով իսկ չի էլ անցնում, որ մաշտոցյան տաերն ունեցել են հետագա լրացումներ: Բայց Գալշոյանի վերաբերմունքն իր հերոսի նկատմամբ առավել քան լուրջ է /<<Մամփրե արքան>>/: Նույնքան հրաշալիորեն բանաստեղծական ու խորիմաստ է և Տեր Մարութի ներշնչված խոսքը հայոց տառերի մասին: Արձակագրի ստեղծագործության մեջ սասնեցիներն ընդհանրապես ներկայանում են որպես հայրենի հող ու ջրին կապված ոգեղեն-բանաստեղծ մարդիկ:

Մ. Գալշոյանի հերոսը կենսական ճշմարտություններ հայտնաբերող ներհուն մարդ է, որին խորթ են մոթի ծուկությունն ու հոգու թմբիրը: Նա հաշվի է նստում իր խղճի հետ, չի վախենում ինքնախարագանումից: Դա նրա համար խստագույն դատաստանն է: Նա իր հայտնություններն անում է տառապանքով, իսկ արդյունքն էլ լինում է երկունքի դժվարությանն արժանի:

Մ. Գալշոյանի հերոսին բնորոշ են ներքին դրամայի, ողբերգականության ընդգծված շեշտերը, Ձորի Միրոյի ժողովրդական-կենսափորձային իմաստությունը: <<Դժվար ապրած>>, <<իր մեջ բուն դրած կացնի սարսափը>> զսպած, <<կացնի ահը>> <<հրաշքների մեջ³³>> խեղդած ծառը կտրող Հազրոն հոգեկան տառապանք է ապրում իր հանցագործ լինելու գիտակցումից և կացնի անդրադարձ հարվածը գնահատում է որպես արժանի պատիժ /<<Միայնակ ծառը>>/:

Շարքի հերոսն ուժեղ մարդ է՝ ի վիճակի կրելու մեծ կրքերի, ներաշխարհային ցնցումների բեռը: Եթե Տիգրանի խղճի խայթն ու ինքնադատապարտման կսկիծն է անանց /<<Մեղապարտը>>/, ապա Քեռի Թորոսի վրեժի ցատումն ու <<թշնամուն>> հաղթելու կիրքը: Պատահաբար գտնված սուրը Թորոսին առույգացնում է անցած օրերի կրքով. այն անցյալից մնացած մասունք է: Ուրեմն պետք է միշտ հեսանել՝ ընդդեմ թշնամու և մոռացության: Կյանքում ամեն չարիք նրա համար սիմվոլանում է թուրք ոստիկանի՝ իր ճանաչած անմարդկայինի կերպարանքով: Թորոսի մտահոգությունը՝ ծնված անձնական ցավից, ընդհանրանում է՝ դառնալով տագնապ մարդկության ապագայի համար: Նա վախենում է, որ մի օր <<այդ

³² Գալշոյան Մ., Մարութա սարի ամպերը, Ե., 1981 թ., էջ 282:

³³ Նույն տեղը, էջ 176:

նողկալու սև մագիլները նենգորեն կսուզվեն արևի շողերի մեջ և կկառչեն աշխարհի կոկորդին, և շնչակտուր երկիրը... և օրը... և արևը շնչակտուր կլինեն լեռների վրա, մթնշաղը կթաղծի օրվա կորուստը, հետո մթնշաղի ազնիվ, մանուշակագույն տխրությունը կպատանքվի սևով, հետո մարդիկ, օձիքները պոկած, անկողին կմտնեն՝ մի գիշերով մեռնել-մոռանալու աշխարհը, բայց սարսափելի երազները վրա կքշեն³⁴>>: Չպարտվելու և թշնամուց վրեժխնդիր լինելու համար Թորոսը հաստատ վճռականությամբ ինքնասպան է լինում: Մակայն դա ոչ այնքան ինքնասպանություն է, որքան դրությունից միակ ելք՝ ըստ իր նպատակի: <<Պատրանք>> պատմվածքի հերոսի պես Քեռի Թորոսն էլ՝ իբրև նպատակն իրագործած մարդ, աշխարհը թողնում է անխռով <<Քեռի Թորոսը>>:

Մ. Գալշոյանի հերոսը հասցնում է մեռնելուց առաջ հանրագումարի բերել իր կյանքն ու, գուցե և իր համար ուշ, բայց սերունդներին շատ անհրաժեշտ ճշմարտություններ հայտնաբերել: Այդպես Մլեհը /<<Մուշ քաղաքի վերին թաղի տղան>>/ ու Մամփրեն /<<Մամփրե արքան>>/ գտնում են ազգի հարատևման խորհուրդները:

<<Մարութա սարի ամպերը>> գրքի հերոսը կենդանի մարդ է՝ ուժեղ և թույլ կողմերով, առօրյա հոգսերով, նաև հանգամանքների պարտադրած վարքագծով: Պատերազմի վերջին ամռանն առատ հունձք արած Խալեն ուրախության շփոթմունքի մեջ է. Ապրուստի համար գլխավորը հացն է, ու կա: Բացի այդ՝ կկարողանա հոգալ կնոջ, հարսի, թոռների մաշված հագուստ-կապուստի հոգսը: Բայց և սրտում անթեղած մի վիշտ ունի. պատերազմում զոհվել են զուգ որդիները: Ապրուստի միջոցի գոյության ուրախությանը խառնվում է կորստի կսկիծը: Մի պահ մտածում է, որ առատ ցորենը զոհված որդիների դիմաց Աստծո տված մխիթարանքն է: Հաջորդ պահին նեղվում է այդ մտքից, մեղք համարում մտածածը: Ահա այսպես կյանքը պարտադրում է մարդուն հարազատի մահվան ցավին խառնել նաև ուրախությունը /<<Աղորիք>>/: Ափրեն մեծ, իր համար անլուծելի պրոբլեմի առաջ է կանգնած: Կառուցել է նոր տուն և հատակը տախտակապատել չցանկանալու պատճառով դարձել համընդհանուր հետաքրքրության օբյեկտ: Այստեղ բանը միայն նորին հակադրվելը, նորն ընդունել չցանկանալը չէ: Ափրեին հողե հատակը հիշեցնում է իր մանկությունը, <<Էրգրի>> տունը, հողե հատակն ավլող գետնաքարշ փեշերով մորը: Նրա համար անցյալի հիշողության այս մասունքից բաժանվելն է դժվար /<<Խութեցի Ափրեն>>/:

³⁴ Նույն տեղը, էջ 36:

Հնի ու նորի հակադրության մեջ արձակագիրը հակված չէ հինն իդեալականացնելուն: Բայց նա հնի մեջ արժանիքներ է պեղում, որոնց հակադրությամբ նորօրյա վատը, մերժելին ավելի են ընդգծվում: Որքան էլ Տոնեի միամտությունն ու անտեղյակությունը կասկածելի, բայց դարձյալ նա և՛ սիրելի, և՛ խղճալի է՝ որպես հղիացածության դիմաց անցյալի պարզության ինքնամոռաց շփոթմունք /<<Շուկան>>:/:

Մ. Գալշոյանն իր հերոսին դիտարկում է և կենցաղային-երգիծական իրադրություններում: Հերոն հանգամանքների պարտադրմամբ փորձում է անել այն, ինչ ի վիճակի չէ՝ գողանալ, մարդկանց խաբել: Փորձում ու բարոյապես պատժվում է: Հետաքրքիր է Հերոյի՝ իր ճարպկությամբ ինքնագոհության և ձեռնոցի պատմության ծիծաղաշարձ իրադրությունում /<<Ձեռնքաշ Հերոն>>:/:

Արձակագրի ստեղծագործական նկարագրին բնորոշ է չափի զգացումը: Նրա ստեղծագործությունում բացակայում են Եղեռնի ուղղակի, դաժան իրողությունների նկարագրերը: Նա առաջին հերթին հուզական վերապրումի արվեստագետ է: Այդպես տպավորությունը հաճախ ավելի անմոռաց է դառնում: Իր տեսածից հոգեկան հավասարակշռությունը կորցնում է անգամ... կենդանին՝ Շեկո շունը³⁵: Կամ թե՛ <<...Հարույժ պապի վրա և թպրտացող գյուղի, և սար ու ձորի, և աշխարհի վրա սպիտակ-սպիտակ սարսուռ իջավ³⁶>>:

Նույն կերպ է վարվում նրբահյուս հայ արձակի և մյուս վարպետը՝ Վ. Թորթովենցը. <<Այդ բոլորի վրա փլվեց կապույտ երկնականաբլուր, փլվեց, ինչպես հին տաճարի փիրուզյա գմբեթը երկրաշարժից³⁷>> կամ <<Վերոնիկայի գլխի վրա ևս փշրվեց երկնքի փիրուզը, փչեց անապատի մահաշունչ խորշակը, և նրա մարմինը ծածկվեց ավազների տակ:

Միայն առավոտյան աստղը մի քանի կաթիլ արցունք թողեց նրա վրա, ապա երեկոն իջավ արյունալից աչքերով³⁸>>:

Կարծես թե իր մասին է ասել Մ. Գալշոյանը. <<Դ. Դեմիրճյանը տառապող ոգի է: ...Սակայն նրա տառապանքը ողբ չի դառնում, այլ՝ բողոք³⁹>>:

Մ. Գալշոյանի պատմվածքներն առանձնանում են հոգեբանական համոզությամբ: Նրա հերոսի կյանքում ճակատագրորեն վճռորոշ

³⁵ Գալշոյան Մ., Կոունկ, Ե., 1969 թ., էջ 52:

³⁶ Նույն տեղը, էջ 52:

³⁷ Թորթովենց Վ., Կյանքը հին հռոմեական ճանապարհի վրա, Ե., 1979 թ., էջ 14:

³⁸ Նույն տեղը, էջ 123:

³⁹ Գալշոյան Մ., Բովստուն, Ե., 1982 թ., էջ 511:

պատահականը, տարօրինակը, խորհրդավորը սովորական վիճակ է ու հաճախակի հանդիպող իրողություն: Այդ ամենն իմաստավորելը, գաղափարական համոզությամբ ներկայացնելը հնարավոր է միայն կայացած վարպետության և տաղանդի առկայությամբ: Մ. Գալշոյանի տաղանդը պետք էր ունենալ համոզել կարողանալու համար, որ նորմալ մարդուն վրեժի կիրքը կարող է հասցնել սեփական կոկորդը կտրելուն /<<Քեռի Թորոսը>>/, որ ծերունին երիտասարդական կորովով կարող է ապրել սիրո տառապանքը /<<Կանչը>>/ և կամ էլ նստել ու գիր սովորել՝ այն էլ այդպիսի խորաթափանցությամբ ու նպատակամղվածությամբ /<<Մամփրե արքան>>/, որ ծառ կտրելը կարող է առթել Հազրոյի ապրած ողբերգությունը /<<Միայնակ ծառը>>/ և այլն: Այս ամենում առկա է սովորականի մեջ մեծ խորհուրդ հայտնաբերող հեղինակի խորատես հայացքը: Շնորհիվ հոգեբանական համոզության՝ ապահովվում է գեղարվեստական հաջողվածությունը մի շարք գործերի, որոնք ունեն նովելային ընդգծված բնույթ /<<Ներսեն>>, <<Խութեցի ափրեն>>, <<Թաթոն>>, <<Մեղապարտը>>:/:

Մ. Գալշոյանի ոճին բնորոշ մի առանձնահատկություն էլ պյուժեներ ծավալելու հակում չունենալն է: Նա սիրում է հպանցիկ տեղեկացնել կատարվածը, հետո կենտրոնանալ դրա խոհական ու հոգեբանական իմաստավորման վրա, ցուցադրել դիպվածն ըստ հերոսի ներաշխարհի մեջ բեկման: Այդպես պատմվածքներում գործողությունների նկարագրություններն ավելի քիչ տեղ են զբաղեցնում, քան հերոսի խոհի, հոգեբանական իրավիճակի:

Արձակագիրը սիրում է ունկնդրել իր հերոսի ներքին ձայնին, որն էլ օգնում է նրա էության բացահայտմանը: Երբեմն պյուժեն գործողությունների ավարտվածության առումով կարծես դառնում է երկրորդական, առաջ է մղվում կերպարի գաղափարական, հոգեբանական իրադրության ավարտվածությունը /<<Մեղապարտը>>/: Մ.Գալշոյանը քնարահոգեբանական արձակի հեղինակ է:

Այստեղ թերևս հարկ է առանձնահատուկ նշել արձակագրի նախասիրած հնարանքներից մեկի՝ վերհուշի մասին: Ռ. Իշխանյանը նկատել է, որ ոչ մի հայ գրողի ստեղծագործությունում <<...վերհուշն այնքան չի օգտագործվում և այնպես մեծ դեր չի կատարում, որքան Բակունցի⁴⁰>>: Մ. Գալշոյանի ստեղծագործությունը կարծես թե վերացրեց իր նախորդի այս մենաշնորհը: Վերհուշն այնքան կարևոր նշանակություն է ստանում, որ հաճախ ամբողջ

⁴⁰ <<Սովետական գրականություն>> ամս., Ե., 1962 թ., հ. 2, էջ 143:

ստեղծագործությունը կառուցվում է այդ հնարանքով: Անդրադարձ հայացքով հերոսի և միջավայրի ամբողջացման նախասիրությունը երկու արձակագիրներին էլ ընձեռել է անհրաժեշտ կենսական նյութի ընտրության հնարավորություն: Պատմվածքի սուղ տարածությունն ու ժամանակը չծանրաբեռնելու փորձված միջոց է դա: Միաժամանակ վերհուշն <<ուժեղացնում է քնարական շունչը..., մտցնում ջերմ անմիջականության տարր...⁴¹>>: Վերհուշի իրադրությունում մարդն ինքն իր հետ է ու անկեղծ: Ե՛վ Ա. Բակունցին, և՛ Մ. Գալշոյանին իրենց հերոսների՝ մերկության չափ անկեղծությունն է հետաքրքրել: Նաև վերհուշի հնարանքով է պայմանավորված, որ Մ. Գալշոյանի արձակը վերածվում է <<ներքին ձայնի գրականության⁴²>>: Որովհետև հերոսը սովորաբար այնպիսի հոգեվիճակում է լինում, որին բնորոշ է իր մեծ ցավի կամ ինչ-որ ճեղքվածք տված աշխարհի հետ մենակ մնալը: Հյուսվածքի քնարական նրբության ու բանաստեղծական հղկվածության առումով ևս նա Բակունցյան ավանդների շարունակողն է:

Մ. Գալշոյանը մշակեց իր արձակի լեզուն՝ մեծապես օգտվելով Սասնո բարբառի մտածողությունից, բառապաշարից, քերականական ձևերից: Դրանով նա հարստացրեց գեղարվեստական հայերենը:

Նա եղավ արժանի ժառանգորդն ու զարգացնողը կորուսյալ եզերքի մեր արձակի, որը հայտնի էր Ա. Բակունցի, Վ. Թոթովենցի, Գ. Մահարու, Խ. Դաշտենցի և այլոց ստեղծագործություններով:

Сергей Агаджанян
доктор филологических наук

Аннотация

**Жизненная правда и менталитет переживших Геноцид
(по сборнику рассказов М.Галшояна «Облака над горой Марута»)**

В статье проанализирован сборник рассказов «Облака над горой Марута» (1981г.) одного из самых известных авторов армянской прозы второй половины 20-го века – Мушега Галшояна.

⁴¹ Նույն տեղը, էջ 145:

⁴² Տե՛ս <<Գարուն>> ամս., Ե., 1982 թ., էջ 38:

Анализ одного из лучших по идейному замыслу и художественной самобытности произведений армянской литературы проведен в рамках определенной концепции, соответствующей идее самого автора.

Герой книги – армянин, бежавший во время Геноцида из Западной Армении в Восточную. В статье предпринята попытка найти и объяснить истоки его страданий, горечи потерь, стремления не изменять своей боли, поиска причин, приведших к национальной трагедии, желания найти смысл дальнейшего существования, особенностей морально-этнического облика героя.

Truths and Spirit of people who have survived the Genocide (according to M. Galshoyan's «Clouds of Mountain Maruta» collection)

Summary

The article analysis the collection of works of one of the most famous prose writers of the 20th century M. Galshoyan's «Clouds of Mountain Maruta» (1981). Due to its ideological approach and artistic peculiarities the analysis of one of the best series in Armenian literature was carried out according to the concrete principle. It corresponds to M. Galshoyan's idea. The hero of the book is a man from Western Armenia who has come to Eastern Armenia during the Armenian Genocide. The article comments on the hero's sufferings, ambition not to betray his own pain, the search to find the reasons of his national tragedy, the features of his ethnic moral image.